

СПОЖИВАННЯ І ЗАОЩАДЖЕННЯ В ІННОВАЦІЙНІЙ ПАРАДИГМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

В статті розглянуто проблеми трансформації моделі індустріальної інноваційної економіки в постіндустріальну та роль споживчого і заощаджувально-інвестиційного секторів у цьому процесі.

В статье рассмотрены проблемы трансформации модели индустриальной инновационной экономики в постиндустриальную и роль потребительского и сберегательно-инвестиционного секторов в этом процессе.

In the article the problems of transformation of model of industrial innovative economy in postindustrial and role of consumer and saving-investment sectors in this process are considered.

Ключові слова: інноваційна економіка, споживчий сектор, заощадження та інвестиції, економічні ресурси, людський капітал.

Успішність сучасних перетворень соціально-економічної системи України значною мірою залежить від визначення стратегічних пріоритетів господарського розвитку. Обґрунтування таких пріоритетів передбачає дослідження, розуміння і врахування основних закономірностей глобальних системних трансформацій, оскільки, на думку фахівців, саме глобальні закономірності розвитку трансформаційних економік є первинними і зумовлюють похідний характер господарських взаємодій на нижчих рівнях організації суспільства [2,с.68].

На початок ХХІ ст. значною мірою втрачає дискусійність і отримує все ширше визнання така закономірність глобального розвитку соціально-економічних систем, як загальна спрямованість руху у напрямку інноваційної економіки. Хоча найчастіше терміни «постіндустріальна економіка» і «інноваційна економіка» вживаються як синоніми, деякі фахівці виокремлюють інноваційні економіки індустріального і постіндустріального типу [1, с.62].

Найновішим явищем у глобальному розвитку є інноваційні економіки постіндустріального типу, для яких характерне відтворення багатства переважно через знання та інформацію. Паралельно існують старі і створюються нові інноваційні економіки індустріального типу. Кожна група економік має конкретні характеристики, відіграє особливу роль і виконує специфічні функції в глобальному середовищі. У функціонуванні інноваційних економік постіндустріального типу визначальним чинником є людський капітал, а процеси споживання та заощадження стають основними джерелами його відтворення, тоді як в інноваційних економіках індустріального типу завдання розвитку ускладнюються необхідністю нарощування споживання, з одного боку, та трансформації заощаджень не

тільки в ресурс розвитку людського капіталу, але і в модернізацію та технічне оновлення основного капіталу з іншого.

Вагомий внесок у дослідження проблем інновацій та інноваційної діяльності здійснено такими провідними вітчизняними вченими, як О. Амоша, В. Амітан, Л. Антонюк, В. Василенко, А. Гальчинський, В. Геєць, С. Кацура, О. Лапко, М. Кондратьєв, Б. Патон, І. Пригожин, А. Поручник, В. Савчук, Л. Федулова, Д. Черваньов, В. Шматько. Зарубіжними вченими-класиками інноваційної теорії вважаються П. Друкер, А. Кляйхнехт, М. Портер, К. Фрімен, Дж. Хендерсон, Т. Хіросі, Й. Шумпетер та ін.

Незважаючи на значні досягнення сучасної наукової думки щодо розвитку інноваційної економіки країни, існує необхідність подальших досліджень з питань розбудови моделі інноваційного розвитку економіки України. Усе вищезазначене визначає актуальність теми дослідження в теоретичному і практичному плані.

Метою статті є розробка підходів щодо визначення потенційних можливостей становлення інноваційної економіки індустріального типу з подальшою трансформацією в інноваційну економіку постіндустріального типу в Україні. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення завдань науково-теоретичного та прикладного характеру: 1) визначити основні етапи еволюції моделей та концепцій розвитку інноваційних процесів в економіці; 2) конкретизувати значення основних економічних ресурсів у функціонуванні інноваційної економіки; 3) дослідити роль споживання і заощадження в формуванні і відтворенні економічних ресурсів інноваційної економіки.

Основні характеристики, які відрізняють постіндустріальну економіку від індустріальної і доіндустріальної, детально обґрунтовані в сучасній літературі. Зокрема, Б.В.Гриньов та В.А.Гусев визначають їх таким чином: «Постіндустріальна економіка протиставляється доіндустріальній і індустріальній за трьома найважливішими напрямками: основним виробничим ресурсом, яким у постіндустріальній економіці є інформація, тоді як у доіндустріальній та індустріальній такими були, відповідно, сировина й енергія; переважаючим характером виробничої діяльності, якою в постіндустріальному суспільстві є обробка на противагу добуванню і виготовленню; і провідною технологією, яка називається наукоємною, тоді як перші дві стадії характеризувались трудоємною і капіталоємною технологіями» [1,с.63]. При цьому в постіндустріальній інноваційній економіці спостерігається прискорений розвиток споживчого сектора економіки, галузей соціальної інфраструктури, інтелектуалізація життєдіяльності і створення глобальної інтелектуально-інформаційної системи, індивідуалізація виробництва [6,с.82].

Зазначені характеристики зумовлюють різні функції індустріальних і постіндустріальних економік у світогосподарському середовищі.

Постіндустріальні економіки основну частку багатства створюють не шляхом матеріального виробництва, а шляхом продукування знань. Отже, джерелом багатства і могутності країни є вже не матеріальне виробництво, а розробка і поставка технологій і стандартів виробництва, тобто його організація та управління. Власні потреби в продукції матеріального виробництва постіндустріальні системи все більшою мірою задовольняють шляхом кооперування з господарськими системами іншого світу – аграрними, індустріальними – будь-якими. Водночас провідні країни вважають за доцільне залишати у себе виробництво ключових продуктів, насамперед продукції нових технологій. Слушним у цьому аспекті є зауваження, що технологічні нововведення, котрі складають основу національного багатства постіндустріальних країн, сьогодні не можуть бути ефективно ні вироблені, ні скопійовані, а в деяких випадках навіть використані в рамках індустріальних суспільств [1, с.67]. Визначною ознакою цієї моделі є зростання ролі людського фактору, що проявляється не тільки в появі і широкому теоретичному обґрунтуванні чисельних концепцій людського капіталу, але й у врахуванні комплексу системоутворюючих факторів для його формування на рівні державного управління в передових країнах. Ключова роль людського фактору зумовлює кардинальні зміни в сучасних соціально-економічних системах – змінює тип відтворення, форми нагромадження, критерії розвитку економіки. Передові економіки рухаються в напрямку інноваційного типу, за якого стратегічною метою вже не є зростання речово-матеріальних елементів національного багатства, а збільшення величини і якості людського капіталу, який стає головним фактором стійкого розвитку економіки та суспільства [7, с.75] .

Водночас необхідно враховувати, що напрямок і швидкість входження в інноваційну економіку залежить не тільки від розвитку людського капіталу, але і від вибраної комбінації розвитку природних, техніко-технологічних і людських ресурсів. Особливої актуальності ця теза набуває для індустріальних економік, у багатьох із яких технологічна структура має ознаки багатоукладності, коли в один і той же період часу співіснують і взаємодіють технологічні уклади до індустріального, індустріального і постіндустріального типу. Водночас розвинені країни забезпечують технологічну однорідність своїх економік. Інноваційна політика трансформаційних економік, направлена на крупномасштабне освоєння останніх поколінь п'ятого і перших поколінь шостого технологічних укладів, модернізацію і оновлення основного капіталу переважно на власній науково-технічній базі, є життєво важливою для України.

Провідна роль у вирішенні поставленого вище завдання, безумовно, належить інвестиціям, оскільки інвестиційний процес – це основа розширеного відтворення на новій науково-інноваційній базі, котра сприяє соціально-економічному прогресу. Загальновизнаним фінансовим джерелом

інвестицій є національні заощадження.

Реальні інвестиції забезпечують просте і розширене відтворення сукупного національного багатства, включаючи всі його складові – людський капітал, природний капітал, фізичний капітал. У сучасних умовах необхідною передумовою інноваційного розвитку є визначення обсягів і пропорцій інвестування в вищенаведені складові національного багатства.

Критеріями прийняття інвестиційних рішень виступає економічна результативність. Сучасна концепція розвитку передбачає зміну пріоритетів і критеріїв прогресу від економічного зростання до системи економічних, соціальних і екологічних індикаторів. Відповідно, на нашу думку, змінюється і змістовна сутність інвестицій. Якщо в традиційній економічній теорії інвестиції – комплексне поняття, котре, з одного боку, означає акумулювання доходу з метою накопичення капіталу, а з другого боку – форму вкладень (витрат) з метою нарощування капіталу, то в соціально орієнтованій інноваційній парадигмі економічного розвитку поняття інвестиції змістовно розширюється. Його можна визначити як використання частки поточного доходу для поповнення існуючого капітального запасу з метою отримання позитивного економічного, соціального чи екологічного результату в майбутньому. Відповідно, економічні, соціальні і екологічні цілі інвестування повинні бути реалізовані шляхом послідовного поєднання оптимальних параметрів. У стратегічному аспекті інвестиції є ключовою ланкою, яка визначає розв'язання всього комплексу проблем інноваційного розвитку країни, забезпечуючи формування фізичного, людського і природного капіталу. Досягнення адекватних інноваційному етапу економічного розвитку кількісно-якісних характеристик цих складових національного багатства зумовлює підвищення конкурентоспроможності на внутрішньому та міжнародних ринках. Конкурентоспроможність держави в умовах інноваційного розвитку визначається як результат ділення потужності людських ресурсів (людського капіталу) на добуток всіх інших ресурсів країни [5, с.84-85]. Такий підхід визначає провідне місце і роль людського капіталу в системі ресурсів інноваційного суспільства. Його головна сутність полягає в тому, що без достатнього якісного і кількісного рівня людського капіталу неможливий розвиток і ефективне використання всіх інших ресурсів країни.

Основи сучасних знань дозволяють згрупувати найважливіші фактори, які визначають формування і якість людського капіталу, отже, і перспективи інноваційного розвитку будь-якої країни. До них слід віднести: затребувану на основі свого змісту і якості професійну освіту; розвинену науку й інноваційну діяльність; високу культуру; рівень життя відповідно до встановлених стандартів; гідну заробітну плату і пенсійне забезпечення; відтворення фізичного і психічного здоров'я населення; доступну і якісну медичну допомогу; раціональні взаємовідносини з природою; трудову,

підприємницьку і соціальну активність; ефективне державне управління [3,с.67]. Глибинний механізм реалізації зазначених факторів формування нової якості і необхідної кількості людського капіталу в суспільстві спирається на інвестиційні процеси, які стосовно людського капіталу пов'язані як із заощадженням, так і споживанням.

Аналіз динаміки, структури і обсягу інвестицій в людський капітал свідчить, що вони істотно різняться в промислово розвинених країнах та в Україні. Обсяги інвестицій в різні складові людського капіталу в нашій країні нижчі порівняно з країнами Західної Європи, США, Японії. Внаслідок цього останніми десятиріччями склалась деформована структура інвестицій в людину, яка ускладнює її кількісне і якісне відтворення [8, с.44-48].

Так, окремі структурні складові (наприклад, потенціал здоров'я, чисельність населення, вікова структура) наближаються до катастрофічної межі. 1991 року смертність в Україні вперше перевищила народжуваність, з 1993-го почалося зниження абсолютної чисельності населення, а через рік сальдо зовнішніх міграцій стало від'ємним. У результаті за 1993-2000 рр. чисельність населення України зменшилась на 3 млн. осіб, за 2001-2008 рр. – ще на 3 млн. Тепер населення України уже не 52 млн., а близько 46-ти [4].

Депопуляція населення України значною мірою є наслідком соціально-економічних реформ, що проводились наприкінці ХХ-го та на початку ХХІ ст., і вірогідно, нині переживатиме нову хвилю, спровоковану світовою економічною кризою. Підстави для таких прогнозів надає офіційна статистика. Так, за даними Держкомстату [9], наявні доходи населення у І кв. 2009р. скоротились на 12,9% щодо аналогічного періоду 2008 року. Погіршилась структура доходів – невиправдано високою стала питома вага соціальних виплат у загальному доході, перевищивши питому вагу заробітної плати (43,1% та 42% відповідно), скоротились заощадження у вигляді грошових вкладів та заощадження в цінних паперах. Зростає заборгованість з виплати заробітної плати, безробіття сягає більше 10%. Зменшились інвестиції у соціальну сферу. Обсяг капіталовкладень в освіту, охорону здоров'я та надання соціальної допомоги зменшився на 49,7% та 46,6% відповідно, у підприємства, що надають комунальні й індивідуальні послуги та здійснюють діяльність у сфері культури та спорту – на 24,3%.

Зазначені чинники вкрай негативно позначаються на формуванні людського капіталу не тільки безпосередньо шляхом скорочення інвестицій, але й опосередковано, через скорочення споживання. Витрати населення України на придбання товарів та послуг у І кварталі 2009 року склали 83,4% до відповідного періоду попереднього року. Згідно з сучасним уявленням, споживання не тільки перестає розглядатись як частка доходу, що втрачена для заощадження, а отже, й інвестування, але в інноваційній економіці за своєю сутністю визнається більш інвестиційним, ніж

заощадження. Адже не тільки в процесі інвестування, але значною мірою і в процесі споживання реалізуються всі вищезазначені фактори, що формують якість людського капіталу. Скорочення не тільки заощадження, але і споживання вкрай негативно позначається на формуванні визначального ресурсу інноваційної економіки - людського капіталу, оскільки змістовно означає порушення умов не тільки розширеного, але і простого відтворення робочої сили. Водночас заощадження залишаються основним (і обмеженим) джерелом інвестування в інші ресурси інноваційної економіки. Хоча інноваційний розвиток визначається характером співвідношення елементів національного багатства і динамікою переважаючого елемента, в даному випадку – людського капіталу, необґрунтоване прагнення швидко досягти параметрів, які характерні для структури суспільного виробництва інноваційних суспільств, неминуче призведе до штучного перерозподілу елементів національного багатства та їх ролі в суспільному виробництві. Тому в умовах, коли явно очевидна ієрархія елементів національного багатства, зростання одного елемента за рахунок іншого складає певну небезпеку з точки зору перспектив економічного розвитку.

Інноваційна модель соціально-економічного розвитку несумісна не тільки із зазначеними проблемами формування і відтворення людського капіталу, але і з наявними обсягами, структурою, якісним станом і відтворенням фізичного капіталу в Україні. В країні переважають застарілі технології, не здійснюється модернізація, лєвова частка виробничих потужностей потребує оновлення. Держава практично дистанціювалась від інвестування основного капіталу: головним джерелом фінансування інвестицій в основний капітал, як і раніше, залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких у I півріччі 2009р. освоєно 66,3% капіталовкладень. За рахунок державного та місцевих бюджетів освоєно тільки 5,1% інвестицій в основний капітал.

Ще в докризовий період, у січні-вересні 2008 року металургійні підприємства України знизили обсяги інвестицій на технічне переозброєння порівняно з минулим роком на 10% (близько 7 млрд. грн.). За даними Держкомстату, за перше півріччя 2009 року обсяг інвестицій в основний капітал, освоєний підприємствами та організаціями України, становив 56,7% від капіталовкладень за відповідний період 2008 року. Переважає тенденція до скорочення частки інноваційно активних підприємств, яка і так є дуже низькою. В 2007 році вона складала 14,2% від загальної кількості підприємств, у 2008 – 13,0%. Велику значущість в інноваційних економіках отримують інвестиції, націлені на вирішення питань, пов'язаних із охороною та відтворенням оточуючого середовища. Витрати на реалізацію таких заходів набагато вищі, ніж капіталовкладення щодо створення нових виробництв. Інвестиції в охорону оточуючого середовища зазвичай не мають позитивного комерційного ефекту, проте вони підвищують рівень життя

населення, що в подальшому викликає мультиплікаційний ефект і сприяє реалізації цілей інвестування.

Вважаємо, що якщо в інноваційних економіках постіндустріального типу провідним напрямком розвитку суспільного відтворення є якісне вдосконалення відтворення людського капіталу, а не відтворення і накопичення матеріальних складових суспільного багатства, а джерелом людського розвитку є як заощадження, так і споживання, то в інноваційних економіках індустріального типу завдання розвитку ускладнюються відносно низьким рівнем приватного споживання. Формування адекватного людського капіталу передбачає вирішення дилеми: або нарощування споживання, або нарощування інвестицій, або поєднання першого і другого. Завдання значно ускладнюється із врахуванням необхідності технічного оновлення суспільного виробництва і екологічних індикаторів розвитку. Зважаючи, що фінансовим джерелом розв'язання всіх цих інвестиційних проблем є національні заощадження, котрі в свою чергу формуються із національного доходу, пошук оптимальних пропорцій розподілу доходу на споживання і заощадження, з одного боку, і розподілу сукупних інвестицій на розвиток і усунення дисбалансу між людськими, природними і капітальними ресурсами національного багатства, з іншого, є стратегічним напрямком інноваційного розвитку трансформаційних економік, у тому числі України.

Список використаних джерел:

1. Інноватика / Б.В.Гринев, В.А.Гусев. – Харьков: «Институт монокристаллов», 2004. – 452 с.
2. Гражевська Н.М. Загальні закономірності глобальних системних трансформацій // Банківська справа. – 2007. – №6. – С.60-68.
3. Ложко В.В. Формирование человеческого капитала – инновационная стратегия социально-экономического развития государства и его регионов // Проблемы современной экономики. - №1(25). [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.m-economy.ru/>.
4. Позняк О. Скільки нас буде у 2025, 2050, 2075 роках? // Дзеркало тижня. – 15-21 грудня 2001 р. – №49 (373).
5. Стратегическая психология глобализации: Психология человеческого капитала: учеб. пособие /Под науч. ред. А.И.Юрьева. – СПб.: Logos, 2006. – С.84-85.
6. Харченко В.Е. Человеческий капитал: проблемы накопления и использования.- Белгород: Изд-во Бел ГТАСМ, 2001. – 248с., С.82.
7. Шумська С.С. Національне багатство: методологічні підходи та оцінка в Україні // Економічна теорія. – 2006. – №4. – С.62-76.
8. Якунин В.И., Роик В.Д., Сулакшин С.С. Социальное измерение государственной экономической политики. – М.: Экономика, 2007. – 278с.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.ukrstat.gov.ua/>.